

Η ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ *OXFORD CLASSICAL DICTIONARY*: ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

SIMON HORNBLOWER
University College London

A.J.S. SPAWFORTH
University of Newcastle upon Tyne

1. TO *OXFORD CLASSICAL DICTIONARY*³: ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ

Ο συνάδελφος Tony Spawforth και ο υπογραφόμενος κληθήκαμε να μιλήσουμε για την τρίτη έκδοση του *Oxford Classical Dictionary* (στο εξής *OCD*), την επιμέλεια του οποίου αναλάβαμε από κοινού, κατά το διάστημα των ετών 1990-1994 και το οποίο εκδόθηκε το 1996. Ξεκινώ με την περιγραφή του λεξικού και τον τρόπο με τον οποίο προέκυψε η νέα έκδοση. Όπως συμβαίνει με πολλά από τα έργα αναφοράς του 19ου και του 20ού αι.¹ η πρωτοβουλία ανήκει στον εκδότη, τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις της Οξφόρδης (*Oxford University Press*, *OUP*). Ο εκδοτικός οίκος είχε συνειδητοποιήσει την ανάγκη για μια ριζική αναθεώρηση της δεύτερης έκδοσης του 1970, η οποία ήταν μια ελαφρώς τροποποιημένη μορφή της πρώτης έκδοσης του 1949. Το βιβλίο που προέκυψε το 1996 ήταν ένα μονότομο έργο δύο εκατομμυρίων περίπου λέξεων, χιλίων εξακοσίων σαράντα δίστηλων σελίδων, που περιείχε έξι χιλιάδες διακόσια πενήντα λήμματα, συνταγμένα από τριακόσιους εξήντα τέσσερις συνεργάτες. Δεν διαθέτει χάρτες ή εικονογράφηση, γιατί η εκτύπωσή τους θα ανέβαζε την τιμή του. Τα λήμματα ποικίλλουν σε έκταση από λίγες αράδες (ελάχισσωνα μυθολογικά πρόσωπα) έως το τεράστιο λήμμα που συντάχθηκε από πολλούς συνεργάτες *Rome, history*, λήμμα που εκτείνεται σε δώδεκα σελίδες και σχεδόν είκοσι τέσσερις στήλες. Αν και ο τόμος είναι μεγαλύτερος κατά τριάντα τοις εκατό από την έκδοση του 1970, η χρήση λεπτότερου χαρτιού, συγκαλύπτει, ως έναν βαθμό αυτή τη διαφορά. Μετά βίας χώρεσαν όλα πάλι σε έναν τόμο, αλλά αυτό είναι ίσως το μεγαλύτερο συγκριτικό πλεονέκτημα του *OCD* σε σχέση με τα έργα *Der Kleine Pauly* ή *Der Neue Pauly*. Ο ρυθμός δημοσίευσης στο πεδίο των κλασικών σπουδών, με την ευρεία έννοια, είναι τόσο γοργός και ορμητικός που αναρωτιέμαι αν θα καταστεί δυνατόν να συνταχτεί μια μονότομη τέταρτη έκδοση· ίσως όμως οι νέες τεχνολογίες καταστήσουν

¹ Βλ. το κείμενο του C.J. Classen «Η μεν τέχνη μακρά – ο δε βίος βραχύς: Οι πρώτες προσπάθειες του *Pauly* και το μνημειώδες επίτευγμα των *Wissowa-Kroll-Ziegler*».

αυτό το ερώτημα περιττό. Όπως συνέβη το 1949 και το 1970, όλα τα λήμματα είτε γράφηκαν απευθείας στην αγγλική γλώσσα είτε μεταφράστηκαν στα αγγλικά. Η παγκοσμιοποίηση και η αμερικανική πολιτισμική επικυριαρχία στον πλανήτη σημαίνουν ότι ο παράγοντας της γλώσσας πρέπει επίσης να αναγνωριστεί ως εμπορικό πλεονέκτημα στο πλαίσιο ενός σοβαρού ακαδημαϊκού ανταγωνισμού, οτιδήποτε και αν πρεσβεύει κανείς για την κατάσταση των πραγμάτων στον τομέα της γλώσσας.

Όλο το εγχείρημα, από την υπογραφή του συμβολαίου το καλοκαίρι του 1990 έως την παράδοση του χειρογράφου τον Αύγουστο του 1994, διήρκεσε τέσσερα χρόνια. Ο τόμος βρισκόταν δύο επιπλέον χρόνια υπό εκτύπωση (στήσιμο, διόρθωση και σελιδοποίηση) και κυκλοφόρησε το φθινόπωρο του 1996. Η εκδοτική ομάδα ήταν αποτέλεσμα συμβιβασμού ανάμεσα στη μέθοδο του 1949 (μια επιτροπή στην οποία κανείς δεν φαίνεται να είχε τη συνολική ευθύνη) και τη διανδρία του Hammond και του Scullard του 1970. Συγκεκριμένα, ο Tony Spawforth και ο υπογραφόμενος ήμασταν γενικοί επιμελητές και είχαμε την ευθύνη για την ανάθεση των λημμάτων σχετικά με τα πεδία της ιστορίας και της αρχαιολογίας (περίπου τα μισά λήμματα του λεξικού), αλλά επιπρόσθετα είχαμε στη διάθεσή μας μια επιτροπή δεκαέξι εξειδικευμένων συμβούλων, κατά τομέα, οι οποίοι έλαβαν ένα εφάπαξ ποσό πέρα από την αμοιβή τους ως συνεργάτες. Τις οικονομικές διαπραγματεύσεις ανέλαβε εξ αρχής ένας υπεύθυνος επί επιστημονικών θεμάτων, και εξασφάλισε μια καλή συμφωνία, δυνάμει της οποίας, κάθε συνεργάτης, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που έγραψαν ένα μικρό μόνο λήμμα (όπως ο Ian Kidd για τον *Posidonius* ή ο Olivier Masson για τη *Macedonian language*), έλαβε, πέρα από την αμοιβή του, και ένα δωρεάν αντίτυπο του τελικού προϊόντος. Δεν είναι αυτονόητο ότι κάθε εκδότης συλλογικών έργων αναφοράς θα δώσει στους συνεργάτες αντίτυπα του βιβλίου: *experto credite*. Είχαμε δύο διαβαθμίσεις αμοιβής, από τις οποίες η μια αφορούσε νέα ή ριζικά αναθεωρημένα λήμματα και η άλλη (κατ' ελάχιστον χαμηλότερη) λήμματα που υπέστησαν περιορισμένη αναθεώρηση.

Έχω αναλάβει να μιλήσω για τον συντηρητισμό και ο συνεκδότης μου θα καλύψει την ανανέωση, πρόκειται όμως για τεχνητή κατανομή εργασίας καθώς οι απόψεις μας για την έκδοση συνέπεσαν απολύτως. Θα μπορούσα να είχα ασχοληθεί εγώ με την ανανέωση και εκείνος με τον συντηρητισμό.

Το πρώτο συντηρητικό γνώρισμα ήταν ο τίτλος *Oxford Classical Dictionary*. Το αμφιλεγόμενο μέλος αυτής της τριάδας είναι το τελευταίο, η λέξη «dictionary». Ένα λεξικό είναι κατά κανόνα ένα γλωσσολογικό εργαλείο, ένα λημματολόγιο με ερμηνεύματα ή μεταφράσεις λέξεων. Ο τρόπος με τον οποίον χρησιμοποιείται από τον εκδότη μας η λέξη «dictionary», για κάτι που έχει πολύ ευρύτερη σκόπευση, δεν είναι μια

χρήση που περιορίζεται στον εν λόγω τόμο. Υπάρχει για παράδειγμα το αξιосέβαστο *Oxford Dictionary of the Christian Church*. Από την πρώτη στιγμή επιμείναμε στη λέξη «dictionary», για λόγους που θα εξηγήσω σύντομα, και κανείς στο OUP, κατ' αρχάς, δεν έδειξε να ενοχλείται από αυτό. Έναν χρόνο, περίπου, αργότερα προέκυψε πράγματι μια διένεξη, επειδή το υποκατάστημα της εταιρείας στη Νέα Υόρκη ζήτησε να χρησιμοποιηθεί μια διαφορετική λέξη, όπως η λέξη Εγκυκλοπαίδεια ή Εγκόλπιο. Από οικονομική άποψη το OUP της Ν. Υόρκης είναι ισχυρό, καθώς η αγορά των ΗΠΑ είναι εξαιρετικά μεγαλύτερη από την αγορά του Ηνωμένου Βασιλείου και το OUP Νέας Υόρκης, που είναι εν πολλοίς ανεξάρτητο, αγοράζει (όπως μπορεί και να αρνηθεί να αγοράσει) αντίτυπα των βιβλίων του OUP Ηνωμένου Βασιλείου προκαταβολικά και χονδρικά. Αυτό το καθιστά μοχλό των εξελίξεων. Κατά καλή μας τύχη, και με τη συμπαράσταση (σε αυτό όπως και σε πολλά άλλα θέματα) του εξαιρετικού εκδοτικού μας επιμελητή Pam Coote, μπορέσαμε να αντισταθούμε σε αυτή την πίεση για αλλαγή τίτλου, επειδή, όπως υποστηρίξαμε, ασκήθηκε πολύ αργά. Η ανάθεση των λημμάτων είχε ήδη πάρει για τα καλά τον δρόμο της, και είπαμε, κάτι που ήταν αλήθεια, ότι πολλοί διακεκριμένοι μελετητές είχαν δεχθεί να συμβάλλουν εξαιτίας του κύρους του τίτλου *OCD*, και επειδή είχαν συνδεθεί συναισθηματικά με τα δικά τους αντίτυπα κάποιας προηγούμενης έκδοσης. Δεν θα ήταν έντιμο να αλλάξουμε τον τίτλο μετά την ανάθεση των λημμάτων σε αυτούς τους μελετητές, αφού μάλιστα σε μερικές περιπτώσεις είχαμε ήδη λάβει τη συμβολή τους. Για τους συντάκτες ενός μόνο λήμματος ή λίγων λημμάτων, τα χρήματα κάθε άλλο παρά αποτελούσαν ισχυρό κίνητρο (αν και το δωρεάν αντίτυπο έπαιξε τον ρόλο του). Πολύ σημαντικότερο ήταν το κύρος του καθιερωμένου τίτλου: *OCD* – και ίσως ένα συναφές κίνητρο, δηλαδή η απροθυμία να δει κανείς τα αρχικά κάποιου άλλου κάτω από ένα λήμμα για ένα θέμα που αποτέλεσε το δικό του έργο ζωής!

Υπαινίχθηκα ήδη τον λόγο για τον οποίον παρέμεινε η λέξη «dictionary» στον τίτλο: η επιθυμία να παρουσιαστεί το βιβλίο ως μια νέα έκδοχή ενός έγκριτου έργου αναφοράς. Αυτή η σκέψη φυσικά επηρέαζε τους υποψήφιους αγοραστές όπως και τους πιθανούς συνεργάτες, και εμείς ως επιμελητές επιθυμούσαμε, σφόδρα, το βιβλίο να προσελκύσει τόσο το ευρύτερο αγοραστικό κοινό όσο και τους πολυάσχολους και διακεκριμένους μελετητές που κλήθηκαν να γράψουν σε αυτό. Ωστόσο η δεύτερη σκέψη θα αποτελούσε εγγύηση για την πρώτη. Αν μπορούσαμε να δελεάσουμε τους καλύτερους μελετητές διεθνώς, θα έδιναν τον καλύτερο εαυτό τους, επειδή θα ήξεραν ότι οι συμβολές τους θα αξιοποιούνταν από συναδέλφους στην καλή γνώμη των οποίων υπολόγιζαν. Το *OCD* είναι τόσο διάσημο ώστε ισοδυναμεί με το προσκήνιο της δημοσιότητας. Δεν θα μπορούσε κανείς να κρυφτεί πίσω από έναν άσημο εκδοτικό οίκο.

Νομίζουμε ότι αυτή η πολιτική έφερε αποτέλεσμα. Όσοι προσεγγίστηκαν δέχτηκαν όλοι: μόνο έξι από τους τριακόσιους εβδομήντα αρνήθηκαν. Πολύ μικρό ποσοστό απόρριψης. Υπάρχει ένα ανταγωνιστικό έργο από το Cambridge στα σπάργανα (εικονογραφημένο και με χάρτες) αλλά είδαμε την πρόσκληση ενδιαφέροντος και ως έναν βαθμό χρειάζεται να αυτοπροσδιορίζεται ως «κάτι διαφορετικό από το OCD». Το δεχόμαστε ως φιλοφρόνηση. Φυσικά ελπίζουμε ότι οι συνεργάτες μας δελεάστηκαν επίσης από την ανανέωση που προτείναμε, αλλά για αυτό δεν θα σας μιλήσω εγώ. Πιστεύαμε ότι όλοι οι κλασικοί φιλόλογοι και οι φοιτητές, συμπεριλαμβανομένων των συνεργατών, συμβουλευονται μηχανικά το OCD για δεδομένα εκτός της αρμοδιότητας τους· έτσι δεν χρειάζεται να απολογηθούμε γιατί ήμασταν αποφασισμένοι να διατηρήσουμε αυτή τη λεπτομερή πραγματολογική εξειδίκευση στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο ακρίβειας.

Το γεγονός ότι εξασφάλισαμε ειδικούς από όλον τον κόσμο είχε ως αποτέλεσμα, σε πολλές περιπτώσεις, λεπτολόγοι μελετητές να πειστούν να προβούν σε γενικές περιγραφές και κρίσεις για το αντικείμενό τους, με έναν τρόπο που δεν είχαν αποτολμήσει να καταθέσουν αλλού γραπτώς επειδή προηγουμένως είχαν δημοσιεύματα γραμμένα υπό την προστασία εξειδικευμένων, τεχνικών και λόγιων περιοδικών. Παραδείγματα τα οποία τυχαίνει να έρχονται στο μυαλό μου, επειδή είχα προσωπική εμπλοκή στην ανάθεσή τους, είναι το λήμμα του Albert Henrichs *Dionysus*, του Robert Parker *sacrifice, Greek*, του Peter Parsons *Simonides*, του Peter Fraser *Lycophron*, της Elaine Matthews *names, personal, Greek* και του Olivier Masson *Macedonian language*. Αυτό, με δεδομένο το κύρος των εμπλεκόμενων αυθεντιών, προσδίδει σε μερικά από τα λήμματα της τρίτης έκδοσης του OCD το κύρος αυτόνομων ερευνητικών εργαλείων. Μια ανάλογη περίπτωση από τις προηγούμενες εκδόσεις του λεξικού προσφέρει ενδεχομένως το κλασικό και πολυπαραπεμπόμενο λήμμα *Thucydides* του H.T. Wade-Gery, που παρέμεινε ακόμη και στην έκδοση του 1996 με μια προσθήκη για ό,τι μεσολάβησε στην έρευνα μετά το 1970.

Βασική μου θέση, λοιπόν, είναι ότι ο συντηρητισμός που μας επέβαλε να διατηρήσουμε τον τίτλο και το ίδιο περίπου σχήμα των παλαιών εκδόσεων του OCD ήταν αυτό ακριβώς που κατέστησε την ανανέωση δυνατή. Χωρίς τα κορυφαία ονόματα από όλον τον κόσμο, τα σχέδιά μας για βελτίωση θα είχαν παραμείνει στον χώρο της ουτοπίας.

2. TO OXFORD CLASSICAL DICTIONARY³: ΑΝΑΝΕΩΣΗ

Στο δεύτερο μισό αυτού του δίπρακτου αναλαμβάνω από τον συνάδελφό μου Simon Hornblower τη σκυτάλη για να μιλήσω σχετικά με τις καινοτομίες στην τρίτη έκδοση του OCD.

Ήταν σαφές, όταν ξεκινήσαμε τον σχεδιασμό του τόμου το 1990, ότι χρειαζόταν να ορίσουμε το επιδιωκόμενο αναγνωστικό κοινό. Γνωρίζαμε, κατά πρώτον, ότι η αγορά θα παρέμενε, στη συντριπτική της πλειονότητα αγγλόφωνη, αν και προεξοφλούσαμε περιορισμένες αγορές πέρα από τη σφαίρα επιρροής της αγγλικής γλώσσας. Αισθανόμασταν, κατά δεύτερον, ότι εξακολουθούσε να υπάρχει στο Ηνωμένο Βασίλειο ένα αναγνωστικό κοινό που θα το ενδιέφερε να εξασφαλίσει το προσωπικό του αντίτυπο ενός έργου αναφοράς των κλασικών σπουδών και συνεπώς ότι ένα καινούργιο *OCD* δεν θα ήταν καταδικασμένο να εξαντλήσει τον επαγγελματικό του βίο παραμένοντας κυρίως στα ράφια βιβλιοθηκών.

Οι έρευνές μας μάς έκαναν να πιστέψουμε ότι παρόμοιο αναγνωστικό κοινό υπήρχε ακόμη στις ΗΠΑ, που συνιστούν τη βασική αγορά, για τους λόγους που προανέφερε ο συνεκδότης μου. Η κρίση μας όσον αφορά το ενδεχόμενο μέγεθος αυτού του κοινού, ως έναν βαθμό, επιβεβαιώθηκε έκτοτε από τα στοιχεία των πωλήσεων. Ο εκδοτικός μας επιμελητής του OUP Pam Coote μάς πληροφορεί ότι η τρίτη έκδοση του *OCD* «αγοράζεται από ιδιώτες μέσω βιβλιοπωλείων και όχι μόνο από βιβλιοθήκες. Αυτό είναι πιο έκδηλο στις ΗΠΑ όπου για παράδειγμα το 2002 σχεδόν 70% των δικών τους πωλήσεων του *OCD* έγιναν μέσω καταστημάτων, χονδρεμπόρων και του ηλεκτρονικού βιβλιοπωλείου Amazon και όχι μέσω προμηθευτών βιβλιοθηκών».

Όσον αφορά τώρα το ερώτημα πώς προέκυψε αυτό το κοινό, υποψιαστήκαμε ότι υπήρχε ένα τουλάχιστον στοιχείο που συνιστούσε τον μορφωμένο «μέσο αναγνώστη», το γεγονός ότι για αυτόν η κλασική αρχαιότητα εξακολουθούσε να αποτελεί ένα καίριο τμήμα του ευρύτερου πολιτισμικού του προσανατολισμού. Πιστέψαμε ότι στις ΗΠΑ οι κλασικές σπουδές ήταν περισσότερο κατοχυρωμένες από αυτή την άποψη από ό,τι στη Βρετανία. Ακόμη και αν δεν είναι έτσι τα πράγματα, έμοιαζε ασύλληπτο ότι θα μπορούσε ποτέ κανείς σε βρετανικό δικαστήριο να επικαλεστεί ένα δεδικασμένο προερχόμενο από την κλασική Ελλάδα, όπως συνέβη πρόσφατα στις ΗΠΑ.

Από την άλλη πλευρά, δεχτήκαμε ότι πολλοί από αυτούς τους υποψήφιους αγοραστές, ίσως η πλειονότητα, θα ήταν φοιτητές, δάσκαλοι και πανεπιστημιακοί που θα ανέτρεχαν στο νέο *OCD* ως ένα ενημερωμένο έργο αναφοράς. Από ό,τι μαθαίνουμε, μετά τη δημοσίευση του τόμου, είχαμε μάλλον δίκιο. Συνεπώς ήταν σαφές από την αρχή ότι η σκόπευση της τρίτης έκδοσης θα χρειαζόταν διεύρυνση ώστε να λάβει υπόψη της τις εξελίξεις στον κλάδο μας, μετά τη δεκαετία του 1960. Μιλώντας γενικά, είχαμε την αίσθηση ότι αυτές οι εξελίξεις ήταν τριών ειδών.

Κατά πρώτον υπήρχε, προφανώς, η ανάγκη να συμπεριληφθούν οι βαθμιαίες ανακαλύψεις που, κατά την άποψή μας, είναι τόσο σημαντικές ώστε να δικαιολογούνται νέα λήμματα –π.χ. *Vergina*. Κάτι που είναι

σημαντικότερο, χρειαζόταν να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι, ενώ η διδασκαλία των παραδοσιακών αρχαιογνωστικών επιστημών έφθινε, το νεότερο αντικείμενο των λεγόμενων κλασικών σπουδών ή κλασικού πολιτισμού, στο οποίο τα αρχαία κείμενα μελετώνται από άτομα με ελάχιστη ή μηδενική γνώση αρχαίων γλωσσών, κέρδιζε δημοτικότητα – μάλιστα, ήταν το κύριο έρεισμα για την επιβίωση του αντικειμένου, τουλάχιστον στα βρετανικά πανεπιστήμια. Ως θεματικό πεδίο, οι κλασικές σπουδές σε αντίθεση με τις αρχαιογνωστικές επιστήμες μετατοπίζουν την έμφαση από τη γραμματειακή βάση, καθώς εξισώνουν τα κείμενα με την αρχαία ιστορία και τον αρχαίο πολιτισμό εν γένει. Κατά συνέπεια, δεχθήκαμε ότι η διάκριση μεταξύ «κλασικού» και «αρχαιολογικού» που γίνεται στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του *OCD* τώρα έμοιαζε πολύ λιγότερο πρόσφορη, με δεδομένη την αυξημένη έμφαση που αποδίδεται στις υλικές όψεις της αρχαιότητας μετά τη δεκαετία του 1960. Επίσης, στις ΗΠΑ ειδικότερα, οι έρευνές μας μάς υπέδειξαν ότι τα διδακτικά προγράμματα συχνά περιλάμβαναν την κλασική αρχαιότητα ως μέρος μιας γενικότερης πραγμάτευσης της, ως πούμε, παγκόσμιας ιστορίας ή της ιστορίας των θρησκειών. Με μια λέξη, οι φοιτητές που θα χρησιμοποιούσαν σήμερα ένα έργο αναφοράς για την αρχαιότητα, κατά τη γνώμη μας, θα περίμεναν πολύ μεγαλύτερη θεματική ποικιλία από ό,τι παλαιότερα.

Επιπλέον, γνωρίζαμε πως έπρεπε να λάβουμε υπόψη μας τον αυξανόμενο διεπιστημονικό χαρακτήρα της φιλολογικής έρευνας, και το πιο έκδηλο ενδιαφέρον της για τη μεθοδολογία. Αυτές οι εξελίξεις στον κλάδο, φυσικά, είναι τώρα γνωστές και δεν απαιτούν λεπτομερειακή περιγραφή, αν και από αυτή την άποψη δεν υπήρξε κάποιο πρόσφατο δημοσιευμένο έργο αναφοράς για τις κλασικές σπουδές σε οποιαδήποτε γλώσσα, το οποίο, να είχε προπορευτεί σε σχέση με τη σύλληψη του *OCD* το 1990. Μεγάλο μέρος του νέου υλικού σε αυτόν τον τομέα ενέχει τον κίνδυνο, όπως συνειδητοποιήσαμε, να στιγματιστεί ως κάτι απλώς «του συρμού». Ήμασταν όμως προετοιμασμένοι να αναλάβουμε την ευθύνη για το γεγονός ότι ένα νέο λήμμα, όπως το εξαιρετικό *literary theory and classical studies* της Peta Fowler και του αείμνηστου Don Fowler, ίσως να φαίνεται ότι ξεπερνιέται ταχύτερα από παραδοσιακότερα, θετικιστικά, λήμματα. Και πάλι, από ό,τι μαθαίνουμε, πολλοί αναγνώστες βρήκαν χρήσιμα αυτό και παρόμοια λήμματα.

Τέλος, καθώς ο πρώτος τόμος του βιβλίου του Bernal *Black Athena* δημοσιεύτηκε μόλις τρία χρόνια πριν αρχίσουμε να σχεδιάζουμε την τρίτη έκδοση, είχαμε συνειδητοποιήσει απολύτως ότι η δυτικοτρόπη ή τουλάχιστον ευρωκεντρική εστίαση των προηγούμενων εκδόσεων απαιτούσε ίσως κάποια διορθωτική κίνηση. Και σε αυτή την περίπτωση έπρεπε να λάβουμε δύσκολες αποφάσεις σχετικά με το πού έπρεπε να χαραχτούν τα όρια, ακόμη και για θέματα που αφορούσαν τον

χριστιανισμό (το λήμμα *Christianity* καταλαμβάνει τελικά επτά στήλες). Για παράδειγμα, κάποιος μπορεί να αναρωτηθεί κατά πόσο συνιστά ορθή ή εσφαλμένη επιλογή να περιληφθεί στο λεξικό ένα νέο λήμμα για τον Απόστολο Παύλο (*Paul, St.*), και όχι ένα λήμμα για τον Ιησού (*Jesus*), ή, όσον αφορά το ίδιο θέμα, την Παναγία (*Mary*). Κατά τη γνώμη μας, ωστόσο, δικαιολογείται να διατηρήσουμε σε ένα “κλασικό” έργο αναφοράς την παραδοσιακή κεντρική θέση της ειδωλολατρικής αρχαιότητας.

Προκειμένου να ληφθούν υπόψη όλες αυτές οι εξελίξεις, το τελικό αποτέλεσμα ήταν η ριζική αναθεώρηση ή η εκ νέου γραφή σχεδόν όλων των λημμάτων που διατηρήθηκαν από τη δεύτερη έκδοση, όπως και η εισαγωγή περίπου εννιακοσίων καινούργιων λημμάτων (κατάλογος των οποίων παρατίθεται μετά τον πρόλογο στην τρίτη έκδοση). Όσον αφορά τις λεπτομέρειες η μεταμόρφωση αυτή ήταν στο μεγαλύτερο μέρος της έργο των κατά τομέα συμβούλων μας, οι οποίοι μηδενός εξαιρουμένου ήταν ομόθυμοι σε σχέση με το είδος των αλλαγών που χρειάζονταν, και οι οποίοι σε μερικές περιπτώσεις δημιούργησαν τους τομείς τους, λίγο έως πολύ, εξ αρχής (Ιουδαϊκές σπουδές, Σπουδές για την Εγγύς Ανατολή).

Τέλος, κληθήκαμε να σχολιάσουμε την επίδραση της τρίτης έκδοσης του *OCD* στην έρευνα και την εκπαίδευση. Από τη δημοσίευσή του το 1996, ο τόμος ανατυπώθηκε δύο φορές με σκληρό δέσιμο (1998, 2003). Επίσης κυκλοφορεί στην αγορά σε μορφή ψηφιακού δίσκου, και πρόκειται να διατεθεί σε βιβλιοθήκες ηλεκτρονικά ως τμήμα του *Oxford Reference Online*. Ο εκδοτικός οίκος επίσης προγραμματίσει μια δεύτερη γενιά τίτλων με σκληρό δέσιμο η οποία προσφέρει μια ανθολογημένη ή θεματική επιλογή λημμάτων, αρχίζοντας με το *Companion to Classical Civilisation* που δημοσιεύτηκε το 1998, και επίκειται να δημοσιευτεί σε χαρτόδετη έκδοση· ακολούθησε το 2000 το *Who's Who in the Classical World*, που μεταφράστηκε στα ισπανικά το 2002 (με τον κάπως παραπλανητικό τίτλο *Diccionario del mundo clásico*)· και το 2003 έγινε η χωριστή δημοσίευση των μυθολογικών και θρησκευτικών λημμάτων με τον τίτλο *Oxford Dictionary of Greek Religion and Myth*. Τέλος, ο εκδοτικός οίκος έχει προγραμματίσει μια συντετμημένη έκδοχή της τρίτης έκδοσης.

Είναι ευκολότερο να παραθέσει κανείς αυτά τα τεκμήρια μιας ακμαίας αγοράς για το λεξικό και τα σχετιζόμενα προϊόντα παρά να πει ποιος και πώς το χρησιμοποιεί. Η δεύτερη γενιά τίτλων στοχεύει επίσης στην αγορά των εκπαιδευτικών βοηθημάτων: για παράδειγμα, πληροφορούμαστε ότι η χαρτόδετη έκδοση του *Companion* θα χρησιμοποιηθεί ως βασικό σύγγραμμα από το Βρετανικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Εξ Αποστάσεως Μάθησης. Όσον αφορά την έρευνα, είναι δύσκολο να αποτιμήσουμε σε ποιο βαθμό χρησιμοποιείται από τους επιστήμονες ένα έργο αναφοράς που δεν επιδίωξε ποτέ, από την σύλληψή του το 1933, να ανταγωνιστεί τα καθιερωμένα διεθνή έργα αναφοράς στην κλασική φιλολογία. Όπως

συμβαίνει και με άλλα έργα αναφοράς, η ύπαρξη (ή η παράλειψη) ενός λήμματος για το τάδε ή το δείνα θέμα μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλά τη σημερινή κατάσταση της έρευνας (Golden & Toohey 2003, 374). Αλλά, όπως τόνισε παραπάνω ο συνεκδότης μου, η τρίτη έκδοση περιλαμβάνει τέτοιον αριθμό έγκυρων συνοπτικών απολογισμών από επιστήμονες διεθνούς κύρους, χωρίς να αναφέρουμε τα εκατοντάδες λήμματα για πραγματολογικά θέματα που κατά κανόνα χρειάζεται κανείς να συμβουλευτεί για τον άλφα ή τον βήτα λόγο (π.χ. το λήμμα *Ariarathes*, πλήρως αναθεωρημένο από τον Brian McGing). Η αίσθησή μας, και κλείνω με αυτό, είναι ότι οι επιστημονικές παραπομπές δεν αντανακλούν το πραγματικό μέγεθος της αξίας της τρίτης έκδοσης του *OCD*, ως ερευνητικού εργαλείου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

GOLDEN, M. & P. TOOHEY, επιμ. 2003. *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome*.
Εδιμβούργο: Edinburgh University Press.